

ЕКОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ЗМІСТУ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

***Анотація.** У статті розглядаються гуманітарна, а також екологічна освіта як нерозривні й пріоритетні чинники гуманізації та екологізації навчального процесу в інтересах сталого (збалансованого) розвитку. Екологічна проблема є особливо актуальною у сучасному суспільстві. Тому формування екологічного мислення у студентів повинне відбуватися на засадах використання сучасних наукових знань у сфері соціально-гуманітарних наук з їх екологічним спрямуванням і здатністю молоді брати участь в еколого-гуманітарній діяльності заради збереження чистого середовища та виживання людини як біологічного виду. Екологічна освіта і виховання мають стати одним з пріоритетних напрямів державної політики України в галузі охорони довкілля та раціонального природокористування.*

Ключові слова: освіта сталого розвитку, гуманізація, екологізація, екологічна свідомість, концепція, Екологічна Конституція Землі.

Kondratiuk V. O., Kondratiuk O. V.

ECOLOGIZATION OF THE HUMANITIES IS A PRIORITY FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: ACHIEVEMENT, PROBLEMS, PROSPECTS

***Abstract.** The article deals with the humanities and ecological education as indissoluble and priority factors of humanization and Ecologization – of educational processes in the interests of sustainable (balanced) development. Ecological issue is especially relevant in today's society. Therefore, the formation of ecological thinking of students shall be based on the use of modern scientific knowledge in the field of social and humanitarian Sciences with their environmental technology and the ability of young people to participate in environmental and humanitarian activities for the sake of maintaining a clean environment and the survival of the human as a biological species. Ecological education and upbringing have become one of the priority directions of State policy of Ukraine in the field of environmental protection and rational use of nature.*

Keywords: sustainable development education, humanization, ecologization, ecological consciousness, conception, world Ecological Constitution.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві глобалізація висунула на порядок денний низку гострих економічних, політичних, екологічних, демографічних проблем. Особливо актуально постає екологічна проблема. Так, на початку другої половини ХХ ст. відомі вчені аналізували і попереджали людство про грядущі кліматичні й природні катаклізми, нестачу енергетичних, водних та харчових ресурсів, перетворення колосальних територій на зони екологічного лиха, демографічний колапс і руйнацію ідеологій, інститутів права й моралі. У 1972 р. група вчених за керівництва Д. Медоуза здійснила моделювання взаємодії суспільства і природи та дійшла висновку: якщо людство не змінить тенденції, шляхи розвитку, не приступить до створення економічної та екологічної стабільності, то наступить криза сучасної цивілізації [14].

Термін «сталий розвиток» з'являється на межі ХХ-ХХІ ст. і посідає чільне місце не лише у світовій економіці, а й у суміжних сферах, у тому числі в соціально-гуманітарній науці [5, с. 294]. Вважають, що автори цього поняття – американські вчені С. Больфур та Вессон, котрі вперше використали термін у доповіді «Стратегія збереження світу» (1980) [11, с. 20-24].

Сьогодні працює велика група відомих дослідників «сталого розвитку»: Юрій Туниця, Анатолій Толстоухов (Україна); Теодор Цирдя (Молдова); Альберт Гор (США); Клаус Маєр-Абіх (Німеччина); Етьєн Фермеєрс (Бельгія); Збігнев Гул (Польща); Аркадій Урсул (Росія). Щоправда, ще й досі триває дискусія про дефініцію «сталий розвиток». Однак уже вироблена його концепція «сталого розвитку», передбачаючи

збалансоване вирішення соціально-економічних завдань, котрі надійно забезпечуватимуть збереження довкілля та задовольнятимуть потреби і нинішніх, і майбутніх поколінь [8, с. 53-55]. Однак, на думку академіка НАН України Ю. Туниці, «потрібна нова, соціально орієнтована еколого-економічна ідеологія, яка б сприяла формуванню нової економіки і політики збалансованого сталого розвитку і споживання» [6].

Знову ж таки наприкінці ХХ і початку ХХІ ст. виникає ідея створення Екологічної Конституції Землі (ЕКЗ), зародившись у контексті сталого розвитку, його поглиблення та збагачення, глобалізації свідомості, культури й освіти людства. До перших її авторів належить уже згадуваний нами відомий учений Ю. Туниця [15]. Будучи членом української делегації, він виступив у квітні 1992 р. на Міжнародній науковій конференції в Нью-Йорку з доповіддю, де вперше висловив і обґрунтував думку про створення ЕКЗ і органів контролю за дотриманням її норм. Сподвижницька наукова діяльність академіка у названій царині широко висвітлена в монографії Е. Семенюка, матеріал якої перекладено ще англійською та російською мовами [13].

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз екологічної складової соціально-гуманітарної освіти, навчального процесу в інтересах збалансованого вирішення соціально-економічних завдань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фундамент сталого розвитку, безперечно, становить освіта. Саме вона – передумова соціально-економічного розвитку суспільства. Зазвичай потреби кожної людини залежать не лише від доходів (хоча це важливо), а й від організації системи виховання, його дієвості та розвитку модернізованої сучасної освіти і культури. Так, на Йоганнесбургському саміті 2002 р. була прийнята Концепція «Освіта сталого розвитку» (ОСР), де йшлося про «розширення можливостей людей різного віку брати відповідальність за створення майбутнього» [20]. У ній передбачається перехід від фахового екологічного навчання до економічно та соціально орієнтованої нової моделі навчання, в основу якої покладено міжпредметні знання і комплексний підхід до всього суспільства, його економіки й навколишнього середовища.

Освіта сталого розвитку узагальнено висвітлена в Національній доповіді «Освіта для сталого розвитку», де наголошувалося, що ОСР поруч із фаховими, економічними й іншими видами освіти відкриває широкі міждисциплінарні знання, ґрунтовані на комплексному підході розвитку суспільства, економіки та довкілля [12, с. 1].

У межах Програми ООН «Десятиріччя для сталого розвитку» (2010-2014 рр.) на конференції Міністрів у Києві «Довкілля для Європи» (2003 р.) сформульовано принципи ОСР у заяві «Про освіту для сталого розвитку». Тут зафіксовано: проблематика сталого розвитку має знайти відображення в усіх освітніх програмах усіх рівнів навчання, у тому числі фаховій освіті й підвищенні кваліфікації [18].

У 78 країнах світу, зокрема й Україні (дані за 2008 р.), ОСР стала складовою політики і національних концепцій [19]. Україна взяла на себе низку міжнародних зобов'язань із питань захисту навколишнього природного середовища. Велика роль відводиться у процесах відтворення природного середовища, з огляду на історичні традиції та досвід ефективного природокористування, місцевим громадам. Разом з тим, держава згідно з міжнародними нормами і стандартами має забезпечити правовий режим охорони навколишнього середовища.

Сталий розвиток як система моральних цінностей закладається насамперед у процесі вивчення гуманітарної та екологічної освіти - історії, політології, філософії, права, релігії, української мови тощо. Зауважимо, що в ХХІ ст. гуманізація й екологізація освіти – об'єктивна умова сталого розвитку. Ми – свідки того, як розгортається боротьба за укорінення глибокого та широкого підходу до поняття «освіта»: не лише і не стільки як до процесу передання знань і навичок, а як усвідомлення людиною себе та суспільства, навколишньої природи й космосу, «окультурення» людських почуттів і мислення, перетворення внутрішнього світу людей та соціальної дійсності на основі духовного самотворення кожного члена суспільства [1, с. 22].

Один із важливих напрямів переходу України до сталого розвитку -реформування системи освіти та виховання. Суспільство і людина вельми зацікавлені в розвитку сфери освіти, що покладена в основу стратегії сталого розвитку кожної країни, є її національним багатством. Специфіка нинішнього етапу розвитку України потребує вдосконалення гуманітарної освіти, запровадження єдиної політики у сфері навчання та виховання студентської молоді, підвищенні її ролі у життєвій і фаховій кар'єрі спеціаліста на всіх етапах її становлення і вимог суспільства та ринку праці. Адже низький рівень соціально-гуманітарної компетентності в жодному випадку не сприятиме значній кількості випускників ВНЗ (особливо технічних) повністю реалізувати себе не тільки у трудовій діяльності, а й у громадянській позиції. Гуманітарна освіта стала складовою частиною навчально-виховного процесу. Неодмінна умова її реалізації – налагодження тісних зв'язків із природничими і технічними науками.

Гуманітарні науки завжди становили в історії людства сферу реалізації людських цінностей, діяльності людини з перетворення навколишнього середовища. Не менш вагомий аспект, що передбачає екологізацію навчально-виховного процесу. Тому надзвичайно важливі не лише комп'ютеризація, нові технології

навчання, демократизація та гуманізація, а й гуманітаризація та екологізація освіти, екологічна компетентність як значущі чинники сталого розвитку [9; 10, с. 288-293].

Доцільно вивчати також світовий освітньо-виховний досвід минулого, починаючи від давньогрецьких філософів Аристотеля і Платона, європейських мислителів Г. Гегеля й І. Канта, освітян і педагогів Я. Каменського та І. Песталоцці, наших видатних співвітчизників-українців К. Ушинського і В. Сухомлинського. У створених цими гуманістами освітньо-виховних системах засадничими є гармонія людини та природи. Це актуально й сьогодні, оскільки «людина забула, що першоосновою і першоджерелом існування життя та виробничої діяльності є *природа*» [13, с. 19].

У формуванні сучасних освітньо-виховних концепцій варто ураховувати й багатовіковий досвід церкви: погляди на наш земельний світ і всесвіт, співіснування людини та природи, на морально-етичні засади передусім таких світових релігій, як християнство, мусульманство, буддизм, іудаїзм. Адже думка про співіснування людини в злагоді з ближчим і дальшим світом об'єднує релігії.

Значним компонентом виховання молодого покоління, в тому числі й у природоохоронному аспекті, має стати історичний досвід традиційного виховання дітей в українській сім'ї, повсякденному житті. Яскравий приклад такого виховання залишив нам у спадок Великий київський князь Володимир Мономах у знаменитому й актуальному досі «Повчанні своїм дітям». На жаль, цей важливий сегмент виховного процесу в останні десятиріччя випав із поля зору нашої суспільності.

У подоланні сучасної глобальної екологічної кризи визначальним є формування екологічної свідомості, культури та нового екологічного світогляду жителів Землі. Екологічна освіта і виховання повинні стати одним з пріоритетних напрямів державної політики України в галузі охорони довкілля та раціонального природокористування. Концепція розвитку екологічної освіти й виховання має забезпечити основні засади реформування освіти у державі саме у цьому напрямі.

Обов'язковий елемент ОСР – екологізація соціально-гуманітарних дисциплін, котрі формують філософське бачення соціально-економічних, правових і моральних основ гармонізації людини з природою, збереження навколишнього середовища для задоволення потреб нинішніх і майбутніх поколінь. Назрілі суспільні потреби зумовили необхідність гуманітаризації, екологізації та гуманізації освіти, що пов'язується і з об'єктивними, і з суб'єктивними причинами. Головна з-поміж них – перехід суспільства до нового соціального виміру, в основу якого має бути покладена фахово підготовлена особистість в єдності її національних і загальнолюдських цінностей, соціокосмічних орієнтацій та пріоритетів розвитку.

У справі екологізації освіти сталого розвитку, зокрема соціально-гуманітарних наук, основним є формування екологічної культури людини і суспільства, навичок, фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення й свідомості, що ґрунтується на її ставленні до природи та суспільства.

Безсумнівно, цю роботу потрібно розпочинати з дитячих садочків, шкіл, вищих навчальних педагогічних закладів. Знову ж таки віддаємо належне МОН України, яке ще в 2002 р. прийняло Концепцію екологічної освіти, що охоплює всі ланки загальної системи освіти в Україні – дошкільну, шкільну, професійно-технічну, вищу та післядипломну [7].

Вчені пропонують шляхи вирішення проблеми:

– екологічне просвітництво (створення системи збалансованої ненав'язливої пропаганди, екологічних знань;

– піднесення на вищий рівень екологічної свідомості (спонукати молодь дотримуватися активної природоохоронної позиції, подолати інертність і байдужість у ставленні до екологічних питань, відчути необхідність власної причетності до захисту довкілля);

– формування власної відповідальності за стан та «здоров'я» довкілля [1, с. 22].

Антиекологічний характер сучасної ринкової економіки і, як наслідок, невпинне погіршення стану довкілля, виснаження природних ресурсів, визначають пріоритетною проблемою екологізацію навчального процесу, тобто введення в усі його ланки екологічних вимог.

Розуміючи, що гармонійний розвиток Української держави неможливий без екологізації всіх сфер людської діяльності, професорсько-викладацький колектив Національного лісотехнічного університету України за керівництва ректора, академіка НАН України Ю.Туниці давно впроваджує у навчальний процес екологічну складову навчального процесу як пріоритетний чинник сталого розвитку.

В Указі Президента України від 25 червня 2013 р. «Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» зазначено: ще й досі повільно здійснюється гуманізація й екологізація освіти. Її розбудова в сучасних умовах потребує критичного осмислення досягнутого та зосередження зусиль і ресурсів на вирішення найгостріших проблем, котрі стримують розвиток, у тому числі й екологічної

освіти [17]. Стан екологізації освіти у вищих навчальних закладах змушує критично переосмислити зроблене й узагальнити все продуктивне, усунути малоефективне, а інколи і шкідливе, надати екологічному вихованню більшої конкретики, цілеспрямованості, динамізму.

Необхідність суттєвих змін, змісту навчання у вищому закладі освіти спричинена багатьма чинниками. По-перше, навчальні програми, як і всякий шаблон, консервативні за суттю, і для їхньої актуалізації необхідне перманентне коригування або внесення радикальних змін у зв'язку з новими відкриттями, розвитком теорії та практики, політичними, соціально-економічними й іншими суспільними процесами. Накопичення фактів, поява нових галузей знань, виявлення сучасних закономірностей – усе це потребує врахування, осмислення та використання у навчальному процесі. По-друге, на пострадянському освітньому просторі останнє десятиріччя не сприяло нормальній еволюції змісту навчання через послаблення соціального контролю держави і громадськості, відсутності стимулів до внесення змін у навчальний процес унаслідок ідеологічного хаосу, невизначеності й низького рівня матеріального забезпечення державної гілки освітньої галузі.

Незважаючи на несприятливі чинники вдосконалення освіти, ця робота здійснюється на належному рівні, зокрема постійно вносяться зміни в освітньо-професійні програми відповідно до вимог сьогодення та створення моделі освіти, орієнтованої на розширення саморозвитку особистості й свідомого обрання нею життєвого шляху в світі постійних змін та політичних і екологічних потрясінь, котрі належать до визначальніших у подальшому розвитку цивілізації.

У навчальному процесі НЛТУ України приділяється велика увага поліпшенню екологічної освіти, що є базовою, найважливішим елементом ОСР. Тут запроваджуються принципово нові моделі й технології навчання, спрямовані на отримання знань, фахових умінь і навичок прийняття екологічно виважених рішень, набувати яких необхідно ще студентом.

У процесі навчання, як зазначає академік Ю. Туниця, студент має усвідомити, що концепція сталого розвитку як єдино можлива стратегія розвитку цивілізації потребує гармонізації економічних пріоритетів з екологічними імперативами [16].

Вчена рада НЛТУ (1994 р.) прийняла ухвалу про формування програм екологізації освіти в університеті. Першим кроком у виконанні цієї програми стало розроблення технології екологізації змісту навчальних програм, котрі належать до розряду соціальної технології за освітньою спрямованістю, яка передбачає способи оптимізації освітнього процесу та здійснюється з урахуванням людських і технічних ресурсів. Технологія екологізації змісту навчальних програм реалізується внаслідок наповнення навчальних програм (гуманітарного циклу) новим змістом на основі екологічних та спеціальних дисциплін, формування синергетичного уявлення про світ, що диктується проблемами сьогодення. У такий спосіб відбувається процес інноваційного навчання, результат якого спрямовує і вносить інноваційні зміни в існуючу культуру, соціальне середовище. Окрім підтримки існуючих традицій, він стимулює активний відгук на проблемні ситуації, котрі виникають перед окремою людиною і суспільством.

У НЛТУ України розроблені й реалізуються наскрізні програми екологізації навчальних дисциплін гуманітарного, соціально-економічного, природничо-наукового і професійного циклів – для всіх напрямів і спеціальностей, за якими в університеті готують спеціалістів [16].

Завдяки екологізації змісту навчальних дисциплін у студентів формується відповідальність за стан довкілля, готовність активно втручатись у процеси збереження природи, тим паче, що фахова діяльність випускників університету тісно пов'язана з природоохоронною.

Першою запровадила технологію екологізації змісту наскрізних навчальних програм гуманітарного циклу наша кафедра історії, політології та права. Тут читають курси історії України, політології та вісім правничих дисциплін. Згідно з технологією викладачі здійснили перманентне коригування структури та змісту всіх навчальних програм з урахуванням доповнення їх компонентами екологізації та формування екологічної відповідальності студентів. Насамперед у курсах «Історія України» та «Політологія» до кожної теми навчальної програми зроблені важливі й актуальні доповнення з екології, а до правничих дисциплін – лише до тих тем, де чітко простежується необхідність подання такого матеріалу. Відкоригований обсяг подання матеріалу в лекціях. У навчальних програмах запропонована тематика наукових рефератів і фіксованих виступів студентів на семінарських заняттях, підібрана рекомендована література. Цінним є те, що студентам рекомендовано для вивчення низку цікавих документів стосовно екології довкілля. Так, для тих, хто вивчає історію України, пропонується «Закон про ліси в Українській народній республіці», до політології – Постанова Верховної Ради «Про основні напрями державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки», для правничих дисциплін – Конституція України та ін.

Підготовлені матеріали були опубліковані в навчальному посібнику, видано бібліографічний покажчик [2; 3]. Така ж робота відбувається і на кафедрах філософії, соціології та культурології, викладачі котрих видали монографію і навчальний посібник [4].

Для подальшого вдосконалення зазначеного процесу Міністерства освіти України бажано знайти кошти для видання з відповідними навчальними матеріалами, такими як методологічні, педагогічні дидактичні праці, підручники, брошури, наочні посібники, електронні, аудіо- і відео- засоби. У засобах масової інформації – переглянути розподіл радіо-, телеканалів, виділити місце в газетах і журналах для вміщення об'єктивної інформації з питань сталого розвитку, екологізації соціально-гуманітарних наук. Доцільно залучати неурядові організації для підвищення інформованості громадськості про сталий розвиток. Варто також забезпечити екологічну підготовку науково-педагогічних кадрів фахового упровадження в систему сталого розвитку освіти сукупних екологічних проблем, властивих не лише для України, а й більшості європейських країн. Зауважуючи те, що НЛТУ України має великі напрацювання в екології освіти, необхідно рекомендувати МОН України створити на його базі екологічний центр для підготовки викладачів у цій сфері з видачею їм відповідних сертифікатів. І нарешті необхідно створити екологічний банк.

Нинішнє, XXI ст., має стати добою суверенних національних держав із їхнім соціокультурним та еколого-природним середовищем. Освіта повинна працювати на майбутнє і людину в ньому як творця умов життя і діяльності своєї вічності й неповторності в космосі, виховувати фахівця як природно-соціально-космічну людину.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Проблема екологізації соціально-гуманітарних наук – надзвичайно актуальна міжнародна соціально-педагогічна проблема, що засвідчує взаємозв'язок навколишнього середовища, економіки й суспільства. Екологічне мислення у студентів формується на засадах сучасних наукових знань у сфері соціально-гуманітарних наук із їхнім екологічним спрямуванням, здатністю молоді брати участь в еколого-гуманітарній, волонтерській діяльності заради збереження екологічно-чистого середовища, цивілізації та виживання людини як біологічного виду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білик Л. Я. Діагностування екологічної відповідальності у студентів технологічних спеціальностей ВНЗ // Проблеми освіти: наук, метод, зб., 2007. – С. 22.
2. Екологізація гуманітарної освіти / гол. ред. колегії, проф. Ю. Ю. Туниця; кер. авт. кол. проф. В. О. Кондратюк. – Львів: Априорі, 2004. – 295 с.
3. Екологізація гуманітарної освіти: бібліогр. покажчик / за ред. В. О. Кондратюка. – Львів: [б.в.], 2005. – 60 с.
4. Екологічна культура фахівця як чинник сталого розвитку: навч. посіб. з екологізації змісту дисциплін соціально-гуманітарного циклу / [В. Т. Андрушко, Н. М. Дуда, О. Е. Гриджук та ін. – Львів: ТзОВ «ВФ Афіша», 2012. – 416 с.
5. Загойська Л. Д. Освіта для сталого розвитку: напрацювання та завдання // Науковий вісник НЛТУ України. – Вип. 21. – С. 294.
6. Каденюк Л. Земля в небезпеці // День. – 2013. – № 23-24. – 8-9 лют.
7. Концепція екологічної освіти України затверджена рішенням Колегії МОН України, протокол № 13/6-19 від 20.12.2001 р. – К., 2001. – 23 с.
8. Карпа Г.Н. Образование для устойчивого развития: истоки, тенденции, перспективы // Материалы Междунар. конф. по устойчивому развитию. – Мн.: [б.и.]; 2004. – С. 53-55.
9. Локшина О. Розвиток компетентнісного підходу в освіті Європейського Союзу // Шлях освіти. – 2007. – № 1.
10. Магазинщикова І. П. Результати екологізації вищої технічної освіти у форматі компетентнісного підходу // Вісн. НЛТУ України. – 2001. – Вип. 19. – С. 288-293.
11. Непсіна Г. В. Освіта для сталого розвитку: витоки та перспективи // Наук. праці. – 2009. – Вип.99. – Т.112. – С.20-24.
12. Національна доповідь «Освіта для сталого розвитку», 2007. – 142 с.
13. Екологізація суспільства: соціальна роль та моделювання / Ecologization of society social role and modelling = Экологизация общества: социальная роль и моделирование: монография / Е. П. Семенюк, Т. В. Олянишен, В. М. Сеньківський та ін.; слово до читача Ю. Ю. Туниця; МОНмолодьспорту України. Нац. лісотехн. ун-т України. – Львів: Укр. Академія друкарства, 2012. – 460 с.
14. Скиба Ю. А. Екологічна освіта як складова частина стратегії сталого розвитку [Електронний ресурс]. – 2003. – Режим доступу: <http://kyiv2003.mama86.org.ua/ukr/seminars/national>.
15. Туниця Ю. Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми: у 2 ч. – Львів: Видавн. центр Львів, нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2002. – Ч.І. – 298 с.
16. Туниця Ю. Ю. Учитися жити в гармонії з природою / Освіта України. – 16 листопада 2012. – Ч. 85. – С. 6.
17. Указ Президента України № 344/2013 «Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» / <http://www.president.gov.ua/documents/15828.html>.
18. Economic Commission for Europe. Statement on Education for Sustainable Development by the UNECE Ministers of the Environment. – Kyiv, 2003.
19. Swedish International Development Cooperation Agency. Education for SD: research overview. In: A. Wals and J. Klieft (Eds.) SIDA Review. – 2010. – Vol. 13.
20. UNESCO. Education for Sustainability – From Rio to Johannesburg Lessons learnt from a decade of commitment Paris, UNESCO Education Sector, 2002.